अचला अपि न महान्तः के चञ्चलभाव-
मानीताः ॥")
मिष्टम्। इत्युणादिकोषः ॥
रुचिरा, स्त्री, (रोचते इति। रुच्+किरच्। ततष्टाप्।) गोरोचना। इति राजनिर्घण्टः ॥ (त्रयोदशाक्षरवृत्तिविशेषः। अस्य लक्षणोदाहरणादिकं छन्दःशब्दे द्रष्टव्यम् ॥)
रुचिराञ्जनः, पुं, (रुचिरः सुन्दरोऽञ्जनः।) शोभाञ्जनः। इति राजनिर्घण्टः ॥
रुचिराश्वः, पुं, (रुचिरः सुन्दरोऽश्वो यस्य।) राजविशेषः। स तु देवापेः श्वशुरः। यथा,—
"मरो भूपाललोकानां स्वस्तये कुरु मे वचः।
रुचिराश्वसुतां शान्तां देवापे त्वं समुद्वह ॥"
इति कल्किपुराणे १८ अध्यायः ॥
सुन्दरघोटकश्च ॥
रुचिष्यं, त्रि, (रुच्यते इति। रुच्+"रुचिभुजिभ्यां किष्यन्।" उणा० ४। १७८। इति किष्यन्।) मिष्टवस्तु। इत्युणादिकोषः ॥ (यथा, सुश्रुते। १। ४६। पुष्पवर्गे।
"सिण्डाकी वातला सान्द्रा रुचिष्यानल-
दीपनी ॥")
अभिप्रेतम्। इति संक्षिप्तसारोणादिवृत्तिः ॥ (यथा, हरिवंशे। २५४। ६०।
"न पृथ्वीं कामये कृत्स्नां सन्तुष्टोऽस्मि पदै-
स्त्रिभिः ॥
एष एव रुचिष्यो मे वरो दानवसत्तम ! ॥")
रुची, स्त्री, (रुचि+कृदिकारादिति ङीष्।) रुचिः। यथा। रुक् रुची रुचयः समाः। इत्येकार्थसंग्रहः ॥
रुच्यं, क्ली, (रोचते इति। रुच्+"राजसूयसूर्य्यमृषोद्येति।" ३। १। ११४। इति क्यप्प्रत्ययेन निपातितम्।) सौवर्च्चलम्। इति राजनिर्घण्टः ॥
रुच्यः, पुं, (रुच्+क्यप्।) कतकवृक्षः। शालिधान्यम्। इति राजनिर्घण्टः ॥ पतिः। इति हेमचन्द्रः। ३।१९१ ॥ सुन्दरे, त्रि। इत्यमरः ॥ (रुचिकरः। यथा,—
"पक्वं वर्णकरं रुच्यं मांसशुक्रबलप्रदम्।
पित्तावरोधि वातघ्नं हृद्यं गुर्व्वनुलोमनम् ॥"
इति वैद्यकराजवल्लभे द्रव्यगुणाख्यायाम् ॥)
रुच्यकन्दः, पुं, (रुच्यः कन्दो यस्य।) शूरणः। इति राजनिर्घण्टः ॥
रुज, ओ श औ भङ्गे। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (तुदा०-पर०-सक०-अनिट्।) ओ, रुग्नः। श, रुजति रोगो हस्तम्। औ, रोक्ता। इति दुर्गादासः ॥
रुज, क हिंसे। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (चुरा०-पर०-सक०-सेट्।) क, रोजयति। इति दुर्गादासः ॥
रुजा, स्त्री, (रुज्+क्विप्। पक्षे टाप्।) रोगः। भङ्गः। इति मेदिनी। जे, १४ ॥ (पीड़ा। यथा, महाभारते। ८। ३४। १४९।
"निपातात् तव शस्त्राणां शरीरे याभवद्रुजा।
तथा ते मानुषं कर्म्म व्यपोढ़ं भृगुनन्दन ! ॥")
मेषी। इति हेमचन्द्रः। ४। ३४३ ॥ कुष्ठम्। इति राजनिर्घण्टः ॥
रुजाकरं, क्ली, (रुजां रोगं करोतीति। कृ+टः।) कर्म्मरङ्गफलम्। इति शब्दचन्द्रिका ॥
रुजाकरः, पुं, (रुजां करोतीति। कृ+टः।) व्याधिः। यथा। व्याधिस्त्वाधी रुजाकरः। इति हेमचन्द्रः। २। २२६ ॥ (व्याधिकारके, त्रि ॥)
रुजासहः, पुं, (रुजां सहते इति। सह+अच्।) धन्वनवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः ॥
रुट, इ स्तेये। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) पञ्चमस्वरी। इ, रुण्ट्यते धनं चौरेण। इति दुर्गादासः ॥
रुट, ऌ ङ दीप्तिप्रतिहत्योः। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-अक० च-सेट्।) ऌ, अरुटत्। ङ, रोटते। प्रतिहतिः शोकादिना पातनं पुनर्हननं वा। इति दुर्गादासः ॥
रुट, क रुषि। द्युतौ। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (चुरा०-पर०-अक०-सेट्।) क, रोटयति ॥ इति दुर्गादासः ॥
रुट् [ष्] स्त्री, (रुष्+क्विप्।) क्रोधः। इत्यमरः।१।७।२६ ॥ (यथा, भागवते। १।१८।३०।
"स तु ब्रह्म ऋषेरंशे गतासुमुरगं रुषा।
विनिर्गच्छन् धनुष्कोट्या निधाय पुरमागतः ॥")
रुठ, उपघाते। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-पर०-सक०-सेट्।) रोठति लोकं शोकः। इति दुर्गादासः ॥
रुठ, इ गत्यालस्यस्तेयखोटे। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-पर०-सक०-अक०च-सेट्।) पञ्चमस्वरी। इ, रुण्ठ्यते। आलस्यं मन्दीभावः। स्तेयं चौर्य्यम्। खोटः खोड़नम्। इति दुर्गादासः ॥
रुठ, ऌ ङ प्रतीघाते। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (भ्वा०-आत्म०-सक०-सेट्।) ऌ, अरुठत्। ङ, रोठते। प्रतीघातः शोकादिना पतनं पुनर्हननं वा। इति दुर्गादासः ॥
रुड्, [ष्] स्त्री, (रुष क्रुधि+क्विप्।) रुट्। इति व्याकरणम् ॥
रुणस्करा, स्त्री, सुखसन्दोह्या गौः। इति शब्दचन्द्रिका ॥
रुण्डः, पुं, कबन्धः। इति जटाधरः ॥ (छिन्नपादहस्तः। यथा, कथासरित्सागरे। ६५। ११।
"तेनारोप्य स्थलं पृष्ठः स रुण्डः पुरुषोऽभ्यधात्।
निकृत्तहस्तचरणो नद्यां क्षिप्तोऽस्मि शत्रुभिः ॥")
रुण्डिका, स्त्री, (रुण्डः कबन्धोऽस्त्यत्रेति। रुण्ड+ठन्।) युद्धभूमिः। द्वारपिण्डिका। विभूतिः। इति शब्दरत्नावली ॥
रुतं, क्ली, (रु+क्तः।) पशुपक्ष्यादीनां शब्दः। तत्पर्य्यायः। वाशितम् २। इत्यमरः ॥ वासितम् ३। इति शब्दरत्नावली ॥ (यथा, शिशुपालवधे। १६। २५।
"अनुहुंकुरुते घनध्वनिं
न तु गोमायुरुतानि केशरी ॥")
रुद, ल घ इर् रोदे। इति कविकल्पद्रुमः ॥ (अदा०-पर०-अक०-सेट्।) रोदोऽश्रुविमोचनम्। ल घ, रोदिति लोकः शोकात्। इर्, अरुदत् अरोदीत्। रोदिष्यमाणमात्मानमिति भट्टौ। आह्वानविशिष्टरोदनक्रियाव्याप्यत्वात् सकर्म्मकत्वमिति जयमङ्गला। इति दुर्गादासः ॥
रुदथः, पुं, (रोदितीति। रुद् रोदने+"रुदिविदिभ्यां ङित्।" उणा० ३। ११६। इति अथः। सच ङित्।) कुक्कुरः। इत्युणादिकोषः ॥ शिशुः। इति सिद्धान्तकौमुद्यामुणादिवृत्तिः ॥
रुदन्तिका, } स्त्री, (रोदनं रुत्। अति अदि
रुदन्ती } बन्धने+अच्+ङीप्। स्वार्थे कन् च।) क्षुद्रक्षुपविशेषः। तत्पर्य्यायः। स्रवत्तोया २ सञ्जीवनी ३ अमृतस्रवा ४ रोमाञ्चिका ५ महामांसी ६ चणपत्री ७ सुधास्रवी ८। अस्या गुणाः। कटुत्वम्। तिक्तत्वम्। उष्णत्वम्। कषायत्वम्। कृमिरक्तपित्तकफश्वासमेहनाशित्वम्। रसायनत्वञ्च। अस्य स्वरूपं यथा,—
"चणपत्रसमं पत्रं क्षुपश्चैव तथाकृतिः।
शैशिरे जलबिन्दूनां स्रवन्तीति रुदन्तिका ॥"
इति राजनिर्घण्टः ॥
अस्य गुणाः।
"रुदन्ती वह्निकृद्वृष्या पित्तघ्नी च रसायनी ॥"
इति राजवल्लभः ॥
(रोदनशीले, त्रि। यथा,—
"धरित्रि पुष्पाञ्जलिरेष तुभ्यं
सुता मदीयास्तव पालनीयाः।
इतीव रम्भा नमिताग्रमौलिना
भृशं रुदन्ती मकरन्दबिन्दुना ॥"
इति प्रसिद्धम् ॥)
रुदितं, क्ली, (रुद्+क्तः।) क्रन्दनम्। इत्यमरः ॥ तद्वति, त्रि ॥ (यथा, महाभारते। १३।२३।६।
"केशकीटावपतितं क्षुतं श्वभिरवेक्षितम्।
रुदितञ्चावधूतञ्च तं भागं रक्षसां विदुः ॥")
रुद्धं, त्रि, (रुध्+क्तः।) नदीप्राकारादिना कृतवेष्टनम्। तत्पर्य्यायः। वेष्टितम् २ वलयितम् ३ संवीतम् ४ आवृतम् ५। इत्यमरः ॥ (यथा, मेघदूते। ३९।
"रुद्धालोके नरपतिपथे सूचिभेद्यैस्तमोभिः ॥")
रुद्रः, पुं, (रोदयतीति। रुद्+णिच्+"रोदेर्णिलुक् च।" उणा० २। २२। इति रक्। णेश्च लुक्।) आदित्यपत्रवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः ॥ शिवः। (यथा, महाभारते। १३। १७।४६।
"त्रिजटश्चीरवासाश्च रुद्रः सेनापतिर्व्विभुः ॥")
गणदेवताविशेषः। इत्यमरः ॥ अयं अग्निमूर्त्तिः। यथा रुद्राय अग्निमूर्त्तये नमः। इति तिथ्यादितत्त्वे शिवपूजापद्धतिः ॥ स च ब्रह्मणः क्रोधरूपः सृष्टिकाले भ्रूमध्याज्जातः। तत्सृष्टः भूतप्रेतपिशाचादिः। अयमेवान्ते संहारकर्त्ता। इति भागवतम् ॥ * ॥ अथैकादशरुद्रनामानि यथा। अजः १ एकपात् २ अहिर्बुध्नः ३ पिणाकी ४ अपराजितः ५ त्र्यम्बकः ६